

شورای عالی حوزه علمیه قم
مرکز مدیریت حوزه های علمیه خواهران
مدرسه علمیه الزهرا (س) شهرستان شیراز

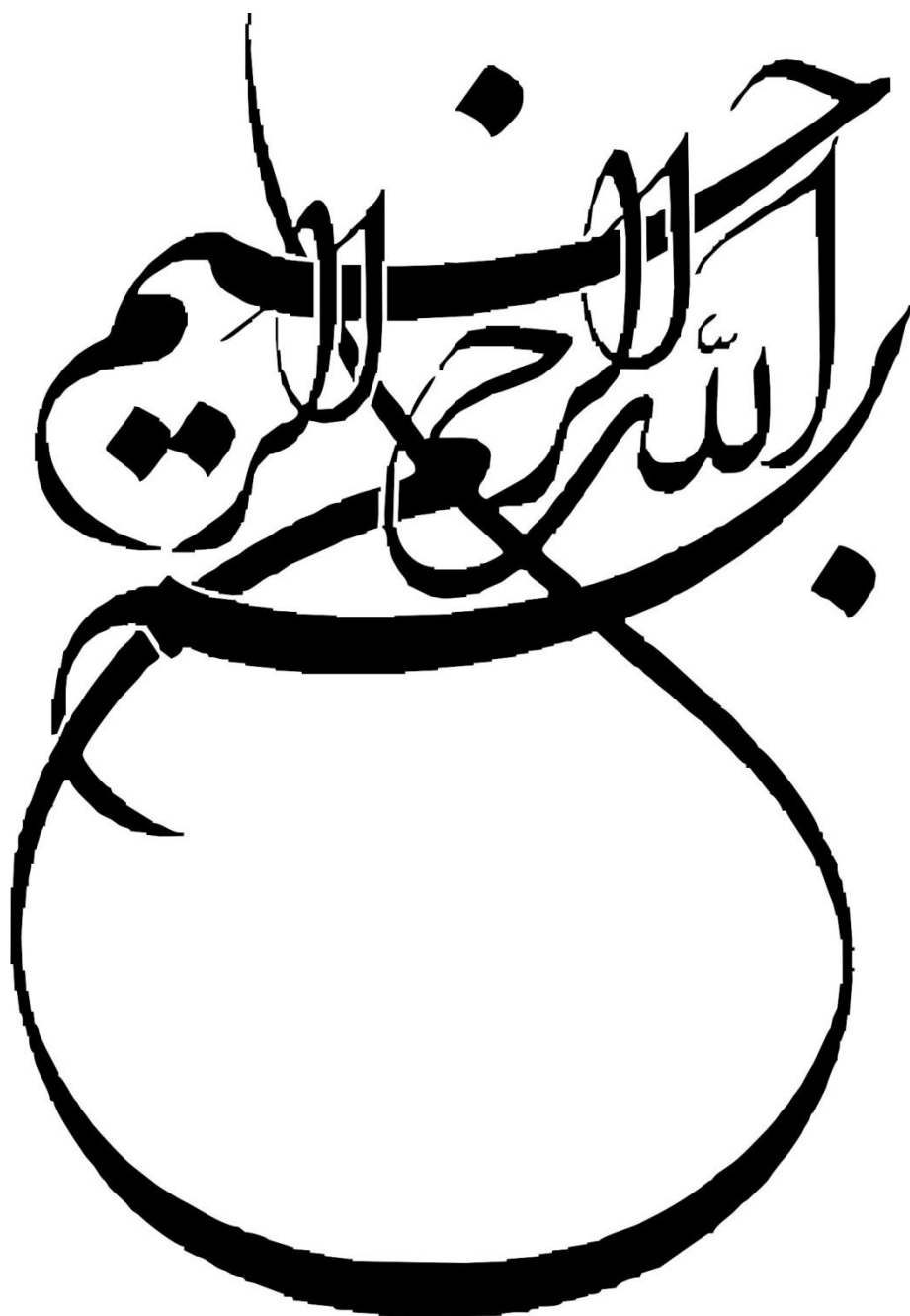
عنوان :

جستاری در باب نقش قبیله نخب در تاریخ اسلام در قرن نخست هجری

استاد راهنما:
جناب آقای نور محمدی

پژوهشگر:
پریسا فرخی

زمستان ۹۳

شورای عالی حوزه علمیه قم
مرکز مدیریت حوزه های علمیه خواهران
مدرسه علمیه الزهرا (س) شهرستان شیراز

عنوان :

جستاری در باب نقش قبیله نخب در تاریخ اسلام در قرن نخست هجری

استاد راهنما:
جناب آقای نور محمدی

پژوهشگر:
پریسا فرخی

زمستان ۹۳

چکیده

یکی از روش های درک علل وقوع و سرانجام حوادث اثرگذار قرن اول هجری، شناخت نقش روابط قبیله ای حاکم بر مناطق شهری و فضاها ی عقیدتی و سیاسی است. از این میان می توان برای نمونه قبیله «نخع» را که شاخه ای از قبیله مشهور مذحج و یمانی است، مورد بررسی قرار داد. این قبیله به دلیل آشنایی با اسلام در زمان حیات نبوی به واسطه ی امام علی(ع) و سکونت در عراق و مشارکت در حوادثی که به نوعی با تاریخ تشیع مربوط می شود، مبحث این مقال است.

همچنین این مقاله پژوهشی است در جهت تبیین و توصیف اخبار تاریخی و روایی، با تمرکز بر حوادث اثرگذار در تاریخ اسلام و تشیع در قرن نخست هجری که قبیله نخع در آن حضور فعال و بارزی داشته است.

کلید واژه ها: قبیله نخع، مذحج کوفه، شیعه، صفین، امام علی(ع).

۱- مقدمه

قبیله «نخع» شاخه ای از قبیله ی بزرگ عرب یمانی در جزیره العرب، یعنی «مذحج» است. موضع گیری این طایفه ی عرب در مقایسه با دیگر طوایف مذحجی در حوادث سیاسی و فرهنگی تاریخ اسلام، به طور مستقل بوده است. برخی از بزرگان نخعی با فراگیری علوم اسلامی و تبعیت از سیره ی علمی و عملی اهل بیت(ع)؛ میراثی عظیم از وفاداری و اطاعت در عرصه های اجتماعی و سیاسی بر جای گذاشتند. نخعی ها در جبهه های گوناگون تاریخ اسلام حضور داشته اند و همین امر باعث شده است اخبارشان به کرات نقل شود. فرضیه ای که در این مقاله به دنبال اثبات آن هستیم، این است که: «قبیله ی نخع مورد توجه اهل بیت(ع) بوده و بزرگان این قبیله به ویژه در مراحل حساس تاریخ تشیع، در کنار اهل بیت(ع) حضوری اثر گذار داشته اند.

در این مقاله با استفاده از منابع اصلی در حوزه های گوناگون تاریخ، رجال، روایت و حدیث، تفسیر، لغت و ادب، سعی شده با روش نقلی، توصیفی و تحلیلی و در برخی موارد نقادانه، این موضوع مورد بررسی و ارزیابی قرار گیرد.

۲- آشنایی با قبیله نخع

۲-۱- خاستگاه قبیله نخع

قبیله نخع شاخه ای از قبیله مذحج است. سکونتگاه نخستین این قبیله، منطقه ی بین جران تا صنعا بوده است.^۱ قبیله نخع در طی فتوح اسلامی، در عراق به ویژه شهر کوفه و در مناطق شام مستقر شد^۲ مهم ترین طوایف نخع عبارتند از: «صهبان»، «جذیمه»، «حارثه»، «سعد بن مالک»، «کلب» و «بنوالهیه» (ابن کلبی)، قبیله نخع در بین شاخه های متعدد مذحجی جایگاه مهمی دارد؛ چه اینکه در حوادث پیش از اسلام در یمن و دربار دولت ساسانی اخباری درباره ی آنها موجود است^۳

۱ - حسین؛ همدانی، صفه جزیره العرب؛ تحقیق محمد بن علی الاکوع؛ بغداد: دارالثقافه العامه، ۱۹۸۹م، ص ۱۷۶.

۲ - ابن خلدون، محمد؛ تاریخ؛ بیروت: دار احیاء التراث العربی، بی تا ج ۲، ص ۳-۲.

۳ - طبری، محمد بن جریر؛ الرسل و الملوك (تاریخ الامم و الملوك)؛ ج ۲، بیروت: مؤسسه الاعلمی، بی تا ص ۵۳۵.

خثعم، قیس، رباب، اُسد، تمیم و همدان که از قبایل نزاری و یمنی هر دو در سپاه حضور داشتند^۱.
ابراهیم و کوفیان در جنگ مسکن در کنار امویان و در مقابله با مصعب قرار گرفتند. مصعب توسط
ورقاء نخعی به قتل رسید.

۴-۴- موقعیت نخع در جنبش ابن اشعث و واقعه ی دیر جماجم (۸۶ ق)

آخرین باری که از نقش نخع در تحولات قرن نخست هجری سخن به میان آمده، واقعه «دیر
جماجم» است. علت وقوع این حادثه آن بود که عبدالرحمن بن اشعث بن قیس کندی که پیش از این
سردار امویان بود، امیر عراق و خلیفه ی اموی را خلع نمود و برای مدتی امور قسمت هایی از ایران و
عراق را در قبضه گرفت. حرکت ابن اشعث مورد توجه برخی از بزرگان و مشاهیر علمی و مذهبی عراق
قرار گرفت و به او پیوستند؛ اما ابن اشعث و سپاهش در مقابل حجاج بن یوسف ثقفی در نبرد دیر
جماجم شکست خورد و به قتل رسید. به دستور حجاج هر کسی که از این واقعه جان سالم به در برده
بود نیز کشته شد. یکی از این افراد کمیل بن زیاد نخعی بود^۲. در سایر تحولاتی که در قرن اول هجری
رخ داد، گزارشی درباره نقش نخع در آنها ثبت نگردیده است.

علاوه بر این، باید از شخصیت های برتر نخع که در عرصه های اجتماعی و فرهنگی قرن نخست
هجری سهمیم بوده اند به افرادی چون علقمه بن قیس (م ۶۳/۶۵ ق)، اُسودبن یزید (م ۷۶ ق)،
عبدالرحمان بن یزید، همام بن حارث (م ۶۱ ق)، عریان بن الهیثم، عمروبن زراره بن قیس، یزیدبن
معاویه و عابس بن ربیع اشاره کرد^۳.

۵- نتیجه گیری

نخع در بین قبایل معروف یمنی و مذحجی، جایگاه ویژه ای در تحولات صدر اسلام، فتوح و
تطورات خلافت اسلامی داشته است. توجه به تعدد نیروهای نخعی در فتوحات و نقش آنها در اواخر

۱ - دینوری، همان کتاب، ص ۲۹۵-۲۹۹.

۲ - ابن سعد، همان کتاب، ج ۶، ص ۱۷۹.

۳ - ابن خیاط، همان، ص ۲۴۸.

خلافت عثمان و شکل گیری خلافت امام علی(ع) مؤید این مدعاست.

فهم سیاسی و اجتماعی نخعی ها و نزدیکی به اهل بیت(ع) سبب گردیده این گروه در حوادثی که در طی تطور سیاسی تاریخ شیعه رخ داده، نقش مؤثری ایفا کنند. این امر در مورد میراث فرهنگی و شیعی که نخعی ها در حفظ و انتقال آن سهیم بوده اند نیز به اثبات رسیده است. اگرچه به طور کلی قبیله مذحج و طوایف آن - که نخعی ها را هم شامل می شود - در کنار اهل بیت(ع) قرار گرفتند، ولی در برابر اینان سنان بن انس نخعی، قاتل امام حسین(ع) در روز عاشورا نیز قرار داشته است.

بزرگان نخعی در تثبیت، ترویج و تأیید اهداف و برنامه های اهل بیت علیهم السلام به ویژه در خلافت امام علی(ع) نقش مهمی داشته اند؛ به طوری که امام(ع) آنها را بازوهای اجرایی و رازدار خود می دانست. پس از صلح نامه ی معاویه با امام حسن(ع) آنچه از قبیله ی نخع ثبت گردیده، منحصر به شخصیت هایی است که جذب برخی تحرکات عقیدتی و اجتماعی علیه امویان می شدند که این خود می تواند گرایش ها و مواضع قبیله ی نخع در قرن نخست هجری را - با توجه به سابقه ی تاریخی این قبیله و سکونت آنان در کوفه که برای امویان بسیار خطرناک بود - مشخص نماید؛ با این حال قبیله مذحج به سبب حمایت از اهل بیت(ع) پیوسته معروف بوده است.

منابع و مأخذ

- ١- ابن ابی الحديد؛ شرح نهج البلاغه؛ تحقيق محمدابوالفضل ابراهيم، إبي جا، دارالاحياء الكتب العربيه، بی تا.
- ٢- ابن ابی الدنيا، عبدالله بن محمد بن سفيان؛ الهواتف؛ إبي جا، إبي نا، بی تا.
- ٣- ابن ابی شيبه، عبدالله بن محمد؛ المصنف، تحقيق سعيد محمدالحام؛ ج ٧ و٨، بيروت: دارالفكر، ١٤٠١ق.
- ٤- ابن حبان، محمد؛ الثقات؛ حيدرآباد دكن: موسسه الكتب الثقافه، ١٣٩٣ق.
- ٥- ابن خلدون، محمد؛ تاريخ؛ ج ٢ بيروت: دار احياء التراث العربى، بی تا.
- ٦- طبقات؛ تحقيق سهيل زكار؛ بيروت: دارالفكر، بی تا.
- ٧- ابن سعد، محمد؛ الطبقات الكبرى، بيروت: دارصادر، بی تا.
- ٨- ابن شبه النميرى، عمر؛ تاريخ المدينه المنوره؛ تحقيق فهم محمد شلتوت؛ ج ٣، قم: دارالفكر، بی تا.
- ٩- ابن عساكر؛ تاريخ مدينه دمشق؛ تحقيق على شيرى؛ بيروت: دارالفكر، ١٤١٥ق.
- ١٠- ترجمه الامام حسين(ع)؛ تحقيق شيخ محمدباقر محمودى؛ الطبعة الثانيه، قم: مجمع احياء الثقافه الاسلاميه، ١٤١٤ق.
- ١١- ابن كلبى، هشام بن محمد؛ جمهره النسب؛ عن ابن حبيب، عنه و مختصر الجمهره حواشيه؛ حققها واكملها و نسقها عبدالستار احمد فراج، إبي جا: إبي نا، بی تا .
- ١٢- ابن منظور؛ لسان العرب؛ ج ١١ و١٢، قم: نشر الادب الحوزه، ١٤٠٥ق.
- ١٣- اصبهانى، ابونعيم؛ ذكر اخبار اصبهان؛ ج ٢، مطبعه ليدن، ١٩٣٤م.

١٤- البلاذري، احمد بن يحيى؛ انساب الاشراف؛ ترجمه محمدباقر محمودي؛ ج ٢، ٥٤٠ بيروت: موسسه الاعلمي، ١٣٩٤ق.

١٥- المزي، يوسف؛ تهذيب الكمال؛ تحقيق بشار عواد؛ ج ٢٤ و ٢٧، الطبعة الرابعة، أبي ج، موسسه الرساله، ١٤٠٦ق.

١٦- بكرى، عبدالله؛ معجم مااستعجم؛ مصطفى السقا؛ ج ١، الطبعة الثالثة، بيروت: عالم الكتاب، ١٤٠٣ق.

١٧- بيهقي، احمد بن حسين؛ السنن الكبرى؛ ج ٦، بيروت: دارالفكر، بي تا .

١٨- ثقفى كوفى، ابراهيم بن محمد؛ الغارات؛ تحقيق سيد جلال الدين ارموى، ج ١ و ٢، أبي ج، بهمن، بي تا .

١٩- حاكم نيشابورى، محمد بن محمد؛ مستدرک حاکم؛ ج ٣، بيروت: دارالمعرفه، ١٤٠٩ق.

٢٠- حموى، ياقوت؛ معجم البلدان؛ ج ٢، بيروت: داراحياء التراث العربى، ١٣٩٩ق / ١٩٧٩م.

٢١- خوارزمي، موفق بن احمد؛ المناقب؛ قم: موسسه النشر الاسلامي، ١٤١١ق.

٢٢- دينورى، ابوحنيفه احمد بن داوود؛ الاخبار الطوال؛ عبدالمنعم عامر؛ أبي ج، دارالاحياء الكتب العربيه، ١٩٦٠م.

٢٣- شريف قرشى، باقر؛ حياه الامام حسين(ع)؛ نجف: مطبعة الآداب، ١٩٧٤م.

٢٤- شمس الدين، محمد مهدي؛ انصار الحسين؛ الطبعة الثانية، أبي ج، الدار الاسلاميه، ١٤١٠ق.

٢٥- طبرى، عمادالدين محمد بن ابوالقاسم؛ بشاره المصطفى؛ تحقيق جواد قيومي؛ قم: موسسه النشر الاسلامي، ١٤٢٠ق.

٢٦- طبرى، محمد بن جرير؛ الرسل و الملوك (تاريخ الامم و الملوك)؛ ج ٢، ٣ و ٤، بيروت: موسسه الاعلمي، بي تا .

٢٧- المنتخب من كتاب ذيل المذيل؛ بيروت: موسسه الاعلمي، [بي تا .

۲۸- عسقلانی، ابن حجر؛ الاصابه فی تمییز الصحابه؛ تحقیق عادل احمد و عبدالموجود؛ ج ۶، ۷ و ۸، بیروت: دارالکتب العلمیه، ۱۴۱۵ق.

۲۹-_____ تهذیب التهذیب؛ ج ۸ و ۱۰، بیروت: دارالفکر، ۱۴۰۴ق.

۳۰- عسکری، مرتضی؛ عبدالله بن سبا و اساطیر اخری؛ ج ۲، الطبعة السادسة، [ابی ج، التوحید، ۱۴۱۳ق/۱۹۹۲م.

۳۱- مسعودی، أبوالحسن علی بن الحسین (م ۳۴۶)؛ مروج الذهب و معاد الجواهر؛ تحقیق اسعد داغر؛ ج ۲، قم: دارالهجره، ۱۴۰۹ق.

۳۲- مفید، محمد؛ الجمل؛ قم: مکتبه الداوری، بی تا .

۳۳- منقری، نصر بن مزاحم؛ وقعه صفین؛ عبدالسلام محمد هارون؛ الطبعة الثانية، [ابی ج، الموسسه العربیه الحدیثه، ۱۳۸۲ق.

۳۴- نقوی، حسین؛ عبقات الانوار؛ قم: موسسه البعثه، ۱۴۰۶ق.

۳۵- همدانی، حسین؛ صفه جزیره العرب؛ تحقیق محمد بن علی الاکوع؛ بغداد: دارالثقافه العامه، ۱۹۸۹م.

۳۶- یعقوبی، احمد بن ابی یعقوب؛ البلدا؛ ترجمه محمد ابراهیم آیتی؛ تهران: علمی و فرهنگی، ۱۳۸۱.

۳۷-_____ تاریخ یعقوبی؛ قم: فرهنگ اهل بیت(ع)، بی تا.